

LBRIS

We know
books

Adrian Niță

Membranele înțelegerii

INSTITUTUL EUROPEAN
2023

CUPRINS

Introducere / 7

Capitolul 1. Membranele iubirii la Jose Saramago / 13

1.1. Condiția angelică / 15

1.2. Blimunda și membranele iubirii / 26

1.3. Suflet, rațiune, spirit / 32

Capitolul 2. Membranele comprehensiunii la Javier Marias / 39

2.1. Putem fi exilați din lume? / 40

2.2. Membranele lumii și membranele binelui / 47

2.3. Lume, adevăr, identitate / 55

Capitolul 3. Confruntarea dintre suflet, rațiune, spirit la Carlos Franz / 69

3.1. Dreptate și politică / 69

3.2. Putere, dreptate, vină / 79

3.3. Dialectica suflet, rațiune, spirit / 86

Capitolul 4. Lumea ca miniatură la Pamuk / 97

4.1. Lumea ca miniatură / 98

4.2. Rațiune, morală, stil / 107

4.3. Conflictul suflet, rațiune, spirit / 116

Capitolul 5. Identitate, adevăr și experiență spirituală la Salman Rushdie / 121

5.1. Straturile identității / 123

5.2. Identitate multiplă / 133

5.3. Film și spirit / 138

Capitolul 6. Rațiune și modernitate la Michel Houellebecq / 143

6.1. Emoții și sentimente / 144

6.2. Rațiunea în agonie / 150

6.3. Epoca spiritului în varianta stat islamic / 158

Capitolul 7. Membrane informatice *versus* membrane spirituale la Bogdan Suceavă / 167

7.1. Epoca spiritului în variantă românească / 168

7.2. Spirit și informație / 175

7.3. Este transferul pe suport informatic soluția pentru un om mai bun? / 183

Capitolul 8. Rațiune și iertare la Ian McEwan / 189

8.1. Rațiune și iertare / 191

8.2. Robotul judecător / 199

8.3. Adaptare sau bioameliorare morală? / 205

Capitolul 9. Membranele lumii la Mircea Cărtărescu / 211

9.1. Lumea ca vis, memorie, emoții / 212

9.2. Milă, compasiune, empatie / 220

9.3. Membranele lumii / 229

Încheiere / 235

Indice de nume / 239

*Capitolul 1***Membranele iubirii la Saramago**

A fost odată un rege care a promis să înalțe o mănăstire la Mafra, lumea care a trudit la construcția mănăstirii, un bărbat ciung, o femeie cu puteri extraordinare și un preot care au construit un aparat de zburat.

Așa ar fi trebuit să înceapă Saramago, al său roman *Memorialul mănăstirii*, publicat în 1982 și aflat printre cele mai tulburătoare cărți de la sfârșitul secolului 20 și începutul secolului 21¹. În loc să procedeze așa cum se face într-o poveste, autorul introduce pe rând personajele, vrând parcă să ne spună că romanul său nu este chiar o poveste, câtă vreme, pe lângă personaje istorice, ce au trăit realmente în Portugalia începutului de secol 18 (Dom Joao, Blimunda, Bartolomeu, Scarlati ș.a.), se află și personaje strict fictive (Baltasar ș.a.).

---

¹ José Saramago (1922-2010), scriitor portughez, laureat al Premiului Nobel pentru Literatură (1998), autor a numeroase romane, dintre care amintim: *Manual de pictură* (1977), *Ridicat de la pământ* (1980), *Memorialul mănăstirii* (1982), *Anul morții lui Ricardo Reis* (1984), *Pluta de piatră* (1986), *Istoria asediului Lisabonei* (1989), *Evanghelia după Isus Cristos* (1991), *Eseu despre orbire* (1995), *Toate numele* (1997), *Peștera* (2000), *Omul duplicat* (2002), *Eseu despre luciditate* (2004), *Intermitențele morții* (2005).

Primul personaj introdus, în acord cu rangul său, este regele Dom Joao al V-lea, rege al Portugaliei între 1707 și 1750, care, din dorința de a avea urmași, promite să construiască o mănăstire la Mafra². Baltasar Mateus Șapte-Sori, introdus al doilea³, este un bărbat înalt, recent lăsat la vatră din război, fără mâna stângă, în locul căreia are acum un cârlig metalic. Introdusă indirect, Blimunda, apare drept fiica unei vrăjitoare, condamnată la surghiun de opt ani în Angola. Ea este văzută de mama sa în timp ce stătea lângă Baltasar – prima, și în timp ce mergea spre îmbarcare – a doua⁴. Tot indirect este introdus și părintele Bartolomeu Lourenço⁵, ce a fost, istoric vorbind, constructorul primului aparat de zburat, motiv pentru care este supranumit „Zburătorul”, așa cum, tot în derâdere, aparatul lui de zbor este poreclit „Păsăroiul”.

Îmbinarea aceasta de ficțiune și realitate, de natură și cultură, sau mai ales de materie și spirit, face ca interesul nostru pentru capodopera scriitorului portughez să se îndrepte spre: condiția angelică, în prima parte apoi despre Blimunda și membranele iubirii și vom încheia cu câteva cuvinte despre relația suflet-rațiune-spirit.

---

² José Saramago, *Memorialul mănăstirii* (1982), trad. de Mioara Caragea, Iași, Polirom, 2007, p. 89 sqq.

³ *Ibidem*, p. 37.

⁴ *Ibidem*, p. 60.

⁵ *Ibidem*.

1.1. Condiția angelică

Deși reprezentant al epocii rațiunii (ba chiar, după unii comentatori s-ar putea susține că este de partea rațiunii înfumurate, cochetând chiar cu materialismul sau ateismul), Saramago depune o mărturie extrem de valoroasă cu privire la condiția angelică a omului. Din această perspectivă, romanul *Memorialul mânăstirii* poate fi privit drept povestirea a două încercări de construire a aripilor. A fi înger înseamnă, înainte de orice, a avea aripi cu care să poți zbura⁶. O încercare aparține regelui și alta aparține lui Bartolomeu, ajutat de Blimunda și Baltasar.

Primul demers, cel regal, deși nu este chiar o cale regală, îl vedem îndelung, chinuitor, plin de modificări și poticniri cu privire la construcția mânăstirii. Regele dorește aripi în sensul că dorește să aibă o existență eternă, să i se pomenească numele, așa cum noi, românii, pomenim azi pe Stefan cel Mare de nu mai puțin de 60 de ori (Grigore Ureche menționează că 44 ar fi numărul lăcașelor de cult ridicate de marele domnitor). Din păcate, această mică divinitate, ce este regele, s-a dovedit prea mult măcinat de îndoieli, de răzgândiri, de decizii greșite etc. Omenescul îl trage în jos, îi dă o greutate de pământ, astfel că numai partea lui spirituală pare să fie cea care îl apropie de condiția angelică.

Faptul că mânăstirea rămâne neterminată, atât în roman, cât și în realitate, reprezintă un bun prilej de a ne întreba cu privire la semnificații. Cauzele sunt cunoscute, magistral descrise de Saramago, dar semni-

---

⁶ *Ibidem*, pp. 68-69, 165 etc.

ficația nici măcar nu este amintită de Saramago, scriitor (genial), nu filosof. Din perspectiva cercetării de față, o primă semnificație a eșecului construirii mănăstirii este că regele a eșuat în a-și construi aripile tocmai pentru că a fost prea omenesc și prea puțin angelic. Sau, cu alte cuvinte, materialitatea sa a cântărit mai mult decât spiritualitatea sa. A doua semnificație poate fi că nu se pot construi aripi de înger ca un fel de condiție: „dacă voi avea un urmaș, promit să ridic o mănăstire la Mafra”. Acest aspect arată cât de tare a cântărit de data aceasta nu materialitatea, ci raționalitatea regelui: a pus condiții, a cântărit și măsurat, a stabilit numărul de chilii și de viețuitori, suprafața mănăstirii etc. Toate aceste aspecte țin de cunoașterea științifică, adică, în interpretarea mea, țin de rațiune. Regele nu s-a preocupat aproape deloc de miile de oameni care au trudit la construcție, nici de oamenii și nevoile lor care vor locui după terminare. Nu s-a preocupat să treacă dincolo de rațiune, poate, fiind în plin secol 18, adică, se poate susține, că nu era vremea epocii spiritului – aceasta fiind un fel de circumstanță atenuantă.

Se va obiecta desigur că în secolul 18 au fost construite destule lăcașe de cult. Desigur, dar cazul regelui Joao al V-lea ni se pare reprezentativ pentru lupta dintre rațiune și spirit, câștigată de rațiune.

Cu mai mult succes, vedem calea a doua a construcției aripilor, datorată lui Bartolomeu. Aici nu au contat aproape deloc calculele științifice, nici măcar mărimea aripilor sau greutatea aparatului. Au precumpănit aspectele spirituale ale întreprinderii. În plus, părintele Bartolomeu a făcut echipă cu Blimunda

și Baltasar, practic succesul zborului li se datorează în mare măsură celor doi, după cum vom arăta mai departe.

Care este mecanismul spiritual ce face ca aparatul construit de cei trei să poată zbura? Nu este cumva un fel de vrăjitorie? O primă indicație despre mecanismul spiritual propriu aparatului de zbor aflăm despre cei trei ce „urmează doar porunca inimii”⁷, deci nu a rațiunii, și, ca prin vis, mecanismul este descris: „au văzut mașina de zburat cu aripile fâlfâind în aer, au văzut soarele ca o explozie de lumină și chihlimbarul atrăgând eterul, eterul atrăgând magnetul, magnetul atrăgând fierul, toate lucrurile se atrag unele pe altele, chestiunea e să știi care este succesiunea corectă în care trebuie orânduite, și atunci se strică ordinea firească”⁸.

Vedem cum această construcție ce are în centru chihlimbar, eter, magneți, fier trebuie să fie bine puse la lucru, adică puse în ordine, ca să dea puterea necesară mașinii de a se ridica în aer. După o vizită în Olanda, cunoscută pentru spiritul de toleranță și de înțelegere, nu atât pentru că știința sau înțelepciunea ar fi fost aici primele din lume, părintele Bartolomeu află că eterul este „tăria de care se agață stelele” și care, totodată, este ceva prezent în interiorul oamenilor. Fără a fi sufletul, nici măcar sufletul celor morți, eterul este alcătuit „din voințele celor vii”⁹. Sufletul se desparte de corp atunci când murim, în acord cu învățăturile epocii sufletului, dar voința se poate desprinde

---

⁷ *Ibidem*, p. 144.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 150.

de corp chiar și când omul este în viață. În acest fel, voința „este eterul, voința omului e aerul pe care îl respiră Dumnezeu”¹⁰.

Vedem cum elemente științifice și filosofice moderne se împletesc cu idei aristotelico-scolastice, fapt ce arată persistența paradigmei antice cu privire la suflet sau la lume, mai ales dacă avem în vedere că Bartolomeu are formație teologică. În ciuda acesteia, el reușește să admită elemente moderne, fapt care va conduce, în final, la pierderea credinței, la erezie, ba chiar la condamnare din partea Bisericii (aspecte valabile atât la personajul istoric, cât și la cel saramagian). De exemplu, accentul pus pe formă pentru ca aparatul să zboare¹¹ este o idee aristotelică¹². Chiar și eterul, necesar pentru gânditorii antici, și la care va renunța știința secolului 17 (știința, pur și simplu) este o idee care îl va tulbura pe părintele Bartolomeu. Considerat al cincilea element (alături de foc, aer, apă, pământ), la Descartes deja nu mai este de găsit – după cum bine vedem în *Lumea* (scrisă în 1630 și publicată în 1664).

La Descartes universul se compune din trei părți: Soarele și stelele fixe, cerurile și Pământul împreună cu planetele și cometele. Prima parte nu are altă „formă” decât cea a primului element, focul; cerurile au forma aerului, al doilea element; în fine, a treia parte a universului are forma celui de-al treilea element, și anume pământul¹³. După ce își prezintă

---

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 204.

¹² Aristotel, *Despe suflet*, cartea II – vezi, de exemplu, 412b.

¹³ Descartes, *Lumea* (1630), cap. V, trad. de Ioan Deac, București, Iri, 2003, pp. 46-47.

cosmologia sub formă de ipoteză (cap VI), ca să nu riște sancțiuni din partea Bisericii, și legile naturii (cap VII), Descartes arată cum mișcările de rotație și de revoluție sunt responsabile de tot ce se petrece în univers: natura este materia în mișcare¹⁴.

Consecința abordării carteziene este că se înlocuiește o noțiune antică obscură, eterul, cu alta la fel de obscură, și anume vârtejul¹⁵. Concepând universul drept ansamblul de vârtejuri mai mari sau mai mici, ce se întind peste tot la infinit, Descartes este amendat de Newton, care, în monumentală lucrare *Principiile matematice ale filosofiei naturale* (1686) arată dificultățile teoriei cosmologice carteziene.

Newton prezintă aici legile mișcării și mai ales legea atracției universale, ce joacă rol de principiu, în sensul că guvernează și structurează universul, proporțional cu produsul maselor și invers proporțional cu pătratul distanțelor¹⁶. În acest fel, fizica newtoniană (fizica modernă, sau fizica pur și simplu) demonstrează cum vechea cosmologie, antică, bazată pe scrierile lui Aristotel, era centrată pe cosmos, adică pe ordine, pe existența unei ordini cerești copiate imperfect de ordinea terestră; spre deosebire de cosmosul grecesc și latin, universul modern este uniform, infinit și omogen.

Pornind de la fenomene, deci de la propoziții particulare, fizica în sens de filosofie experimentală

---

¹⁴ *Ibidem*, cap VI-VII, în special p. 51.

¹⁵ Vezi de exemplu, cap VIII și figura de la p. 61.

¹⁶ Newton, *Principiile matematice ale filosofiei naturale* (1686), cartea III, *Scolia generală*; vezi o traducere recentă în Newton, *Filosofia naturală*, ediție de Alexandru Anghel, București, Herald, 2015, pp. 106-113, în special p. 111.

ajunge la propoziții generale prin generalizare inductivă, lăsând în urmă vechea abordare aristotelică, ce era deductivă, plecând de la propoziții generale și ajungând, în concluzii, la propoziții particulare. În acest fel, știința modernă nu se mai bazează pe ipoteze metafizice (cum vedem la Descartes) sau pe calități (cum vedem la Aristotel). Astfel, „este de ajuns că gravitația există cu adevărat și acționează după legile experimentate de noi și este suficient pentru a explica toate mișcările corpurilor cerești și ale mării noastre”¹⁷.

Dacă baza științifică și filosofică a aparatului de zburat conceput de Bartolomeu este de găsit în știința și filosofia moderne, dar cu multe urme din gândirea aristotelico-scolastică, mai este nevoie de subliniat un aspect important – există ceva ce trece dincolo de cosmologia antică și modernă. Acest aspect este oarecum presimțit de Newton, ce recunoaște că există un fel de element subtil, un oarecare spirit ce pătrunde în corpurile solide și se ascunde în ele. „Pot adăuga acum câteva lucruri despre un oarecare spirit foarte subtil ce pătrunde prin corpurile solide și se ascunde în ele: prin forța și acțiunile lor, particulele corpurilor se atrag reciproc la distanțe foarte mici și se unesc atunci când se învecinează; și corpurile electrice acționează la distanțe mai mari, respingând și totodată atrăgând corpusculele vecine; și lumina este emisă, se reflectă, se refractă, se difractă și încălzește corpurile: și orice senzație se excită și membrele animalelor se mișcă ascultând de voință, și anume prin vibrațiile acestui spirit propagate prin fibrele solide ale nervilor de la

---

¹⁷ *Ibidem*, pp. 111-112.

organele externe ale simțurilor la creier și de la creier în mușchi. Dar lucrurile acestea nu pot fi explicate în puține cuvinte; în plus, nu există un număr suficient de experimente care să determine cu precizie legile care guvernează acțiunile acestui spirit”¹⁸.

Nu vom fi surprinși să găsim ceva asemănător la Leibniz, tocmai prin încercarea lui de a-i împăca pe antici cu modernii. Voi sublinia aici două idei. În primul rând, el demonstrează că rațiunea este o adevărată lege a lumii (subliniez: a lumii, nu a universului; cu atât mai puțin a cosmosului), dacă avem în vedere că trebuie să existe o rațiune, un temei pentru care lucrurile sunt așa mai degrabă decât în alt fel; pe această bază se pot demonstra metafizica și teologia, inclusiv principiile fizice, adică principiile dinamice¹⁹. „Sistemul meu, domnule, despre care sunteți curios să aveți noutăți, nu este un corp întreg de filosofie și nu pretind nicidecum să dea seama de tot ceea ce alții au pretins să explice. Trebuie înaintat treptat pentru a înainta sigur. Încep cu principiile, și sper să pot satisface majoritatea îndoielilor ce sunt asemenea celor care l-au încurcat pe dl Bernier. Cred că în natură totul se face mecanic și se poate explica prin cauze eficiente, dar că în același timp totul se face moral, ca să zic așa, și se poate explica prin cauzele finale. Iar cele două regnuri, cel moral al spiritelor și sufletelor, și cel mecanic, al corpurilor, se întrepătrund și se acordă în mod perfect prin intermediul autorului lucrurilor ce este simultan primul [element] eficient și ultimul scop. Pretind deci

---

¹⁸ *Ibidem*, p. 112.

¹⁹ Leibniz către Clarke, II, in Leibniz, *Opere filosofice*, ed Floru, București, Editura Științifică, 1972, pp. 546-547.

că, așa cum nu există vid în corp, nu există nici în suflete, în sensul că există suflete peste tot și că sufletele care există o dată nu ar putea pieri. Corpurile sunt multipli (*multitude*), iar sufletele sunt unități, dar niște unități care exprimă sau reprezintă multiplii în ele. Orice suflet este o oglindă a lumii întregi, în acord cu punctul său de vedere. Iar spiritele sunt suflete de prim ordin sau de un gen suprem ce nu reprezintă numai lumea, ci îl reprezintă și pe Dumnezeu în lume. Astfel că ele nu numai că sunt nemuritoare, dar își conservă pentru totdeauna calitățile morale ca cetățeni ai Republicii lumii, din care nimic nu lipsește nimic, deoarece Dumnezeu o guvernează”²⁰.

Leibniz face un pas mai departe decât Descartes și Newton și se referă la lume, despre care demonstrează că este guvernată de principiul optimului – are cea mai mare cantitate de bine dintre toate lumile posibile, așa cum vedem excelent prezentat în replica a cincea către Clarke (apropiat al lui Newton; practic, corespondența Leibniz-Clarke, o putem considera că se poartă și cu Newton): „8. Binele însă, atât cel adevărat, cât și cel aparent, într-un cuvânt motivul, *înclină* fără a necesita, adică fără a impune o necesitate absolută. Căci atunci când Dumnezeu, de exemplu, alege binele cel mai mare, ceea ce el nu alege, fiind inferior în perfecțiune, nu este pentru asta mai puțin posibil. Dacă însă soluția aleasă de Dumnezeu ar fi absolut

---

²⁰ Leibniz către Des Billettes, 4/14 decembrie 1696, GP VII, 451-452; trad. de Adrian Niță, în Leibniz, *Scrieri matematice*, coordonator Adrian Niță, traducere de Dana Dinu, Adrian Niță, Elena Emilia Ștefan, București, Editura Academiei Române (în curs de apariție).